

AB DENETİM REFORMU ÇERÇEVESİNDE ZORUNLU ROTASYON; ÜYE ÜLKELERİN ROTASYON UYGULAMALARI¹

MANDATORY ROTATION WITHIN THE SCOPE OF EU AUDIT REFORM; MANDATORY ROTATION APPLICATIONS OF MEMBER STATES²

Neriman YALÇIN

Öğr. Gör. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0002-2196-4779, nerimanyalcin@osmaniye.edu.tr

ÖZET

Yirmi birinci yüzyılın başlarında ortaya çıkmaya başlayan finansal skandallar, bağımsız denetim faaliyetlerine ve bağımsız denetimi kalitesine duyulan güvenin sarsılmasına neden olmuştur. Söz konusu güvenin yeniden sağlanması ve sürdürülebilmesi amacıyla 2002 yılında ABD’de Sarbanes Oxley Yasası (SOX) ve 2006 yılından itibaren Avrupa Birliği’nde başlatılan mevzuat çalışmaları ile bağımsız denetim fonksiyonunun yerine getirilmesinde birtakım önlemler alınmaya başlanmıştır. Avrupa Komisyonu tarafından yaşanan finansal krizlerin tekrar etmemesi amacıyla 2010 yılında yayınlanan “Green Paper”; bağımsız denetim kalitesi hakkındaki tartışmaları yeniden başlatmıştır. 2011 yılından başlayarak üç yıl süren mevzuat çalışmaları sonucunda; 17 Haziran 2014’te, 537/2014 sayılı yönetmelik kabul edilerek denetimde ortak mevzuata sahip bir Avrupa oluşturmaya çalışılmıştır. Söz konusu yönetmelik ile denetim kalitesinin sağlanması amacıyla çeşitli tedbirler ele alınmıştır. Hem SOX ile hem de AB düzenlemeleri ile bağımsız denetim kalitesini sağlamak ve sürdürmek amacıyla önerilen tedbirlerden en dikkat çeken ve tartışmalara neden olanı “bağımsız denetimde zorunlu rotasyon” olmuştur. AB, ortak zorunlu rotasyon uygulaması için üye ülkelere 17 Haziran 2016’yı takip eden mali yıla kadar geçiş süresi tanımış olup, bu zaman zarfında söz konusu ülkelerde rotasyon hakkında tartışmalar ve uygulama farklılıkları yaşanmıştır.

Bu çalışmanın amacı; AB’de 2016 yılından itibaren uygulanmaya başlanan zorunlu rotasyonun, üye ülkelerin mevzuatlarında nasıl yer aldıklarını ortaya koymak ve literatürde AB üyesi ülkelerde zorunlu rotasyon hakkında gerçekleştirilmiş araştırmaların sonuçlarını özet halinde sunmaktır. Bu amaçla 28 üye ülkenin zorunlu rotasyon düzenlemeleri ve akademik çalışmalar incelenerek AB’nin zorunlu rotasyon uygulamasındaki mevcut ve güncel durumu ortaya konulmuştur.

Anahtar kelimeler: AB Denetim Reformu, Bağımsız Denetim Kalitesi, Zorunlu Denetim, Firması Rotasyonu, Zorunlu Denetçi Rotasyonu.

ABSTRACT

Financial scandals that emerged in the early part of the twenty-first century caused to be lost the confidence in independent audit activities and quality of the independent audit. A number of precautions have been taken in conducting independent audit function by legislation works in the European Community as from 2006 and Sarbanes Oxley Act (SOX) in the USA in 2002 to reinstate and sustain the trust in question. “Green Paper” that was published in 2010 because of avoiding repetition of financial crises of the European Commission started discussions about independent audit quality again. It was endeavored to establish a Europe with common legislation in an audit by accepting June 17, 2014, dated and 537/2014 numbered legislation at the end of three-years regulation works as from 2011. Several measures have been considered by related regulation to provide independent audit quality. “Mandatory rotation in independent audit” is the most remarkable and contradictive measure suggested to provide and sustain independent audit quality by both SOX and EU arrangements. Transition time was given to member countries to the financial year following June 17, 2016, for common mandatory rotation application; there were observed arguments and application differences about rotation in member countries in question.

The goal of this study was to reveal how mandatory rotation that started as from 2016 takes place in regulations of member countries besides submitting the results of studies about mandatory rotation in EU member countries.

¹Bu makale, Doç. Dr. Alpaslan YAŞAR danışmanlığında hazırlanan “Zorunlu Denetim Firması Rotasyonunun Bağımsız Denetim Kalitesine Etkisi: Borsa İstanbul’da Bir Uygulama” başlıklı Doktora Tezinden faydalanılarak hazırlanmış ayrıca 8-10 Mart 2019 tarihleri arasında Adana ilinde gerçekleştirilen “3.Uluslararası İKSAD Sosyal Bilimler Kongresi’nde bildiri olarak sunulmuş ve eleştirilere uygun olarak geliştirilmiştir.

²This paper was prepared by benefiting from doctoral thesis called ‘The Effect of Mandatory Audit Firm Rotation on Independent Audit Quality: An Application in Istanbul Stock Exchange’ that was written under the counseling of Assist. Prof. Alpaslan YAŞAR. Moreover, related paper was submitted as a declaration in ‘3rd International IKSAD Social Sciences Congress’ in Adana Province in March 8-10, 2019. It was also developed based on critiques.

For that purpose, the current situation in mandatory rotation application of EU was shown by reviewing academic studies and mandatory rotation arrangements of 28 member countries.

Keywords: EU Audit Reform, Independent Audit Quality, Mandatory Audit Firm Rotation, Mandatory Audit Rotation.

1. Giriş

Küresel çapta ekonomik etkileri olan Enron, Parmalat, Xerox gibi finansal skandallar, bağımsız denetim firmalarına duyulan güvenin sarsılmasına neden olmuştur. Özellikle Enron vakası, denetim pazarında önemli bir kırılma gerçekleştirmiştir. Hem denetim firması (Arthur Anderson) hem de denetlenen işletmenin (Enron) iflası ile sonuçlanan bu finansal skandalın ardından, 2002 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde Sarbanes Oxley Yasası (SOX); denetçi bağımsızlığı ve denetim kalitesinin sağlanması, korunması ve sürdürülebilmesi amacıyla bir dizi önlemler sunarak yürürlüğe girmiştir.

Avrupa'da Enron benzeri finansal skandalların (Parmalat, Tyco Inc., Com Road, Vivendi gibi) ortaya çıkmaya başlamasıyla birlikte, ABD'nin ardından SOX benzeri önlemler alınması amacıyla Avrupa Birliği (AB) tarafından 2006/43/EC sayılı direktif hazırlanmış olup, söz konusu direktif başta denetimde kamu gözetimi olmak üzere, denetçi bağımsızlığı, kalite güvence sistemi, uluslararası denetim standartlarına uyum gibi konu başlıklarına dikkat çekmekle birlikte finansal sistemin dengelenmesi için acil ihtiyaçlara odaklanmıştır (Green Paper, 2010, 3). Yaşanan finansal skandalların tekrar etmemesi amacıyla üye ülkelere acil tedbirler ortaya koymaya çalışan söz konusu direktif; 2010 yılında Avrupa Komisyonu tarafından denetçi bağımsızlığının ve dolayısıyla denetim kalitesinin sağlanması açısından yeterli tedbirleri içermediği gerekçesi ile "Green Paper, Audit Policy: Lessons from the Crisis" isimli rapor ile tekrar gündeme gelmiştir. Söz konusu rapor, hem mali tabloların denetimlerinin hem de denetçi raporlarının "amaca uygun" olmasını sağlamak için yapılması gerekenler hakkında kapsamlı bir tartışmaya duyulan ihtiyacı ortaya koymuş olup; denetçi ücreti ve atanması, denetim dışı hizmetler, ücret yapısı, finansal tabloların yayınlanması, sahiplik ve ortaklık modellerinin yeniden değerlendirilmesi, topluluk denetimleri ve zorunlu rotasyon konularında öneriler ortaya koymuştur. Bu raporun ardından Avrupa Komisyonu tarafından üç yıl sürecek yeni bir denetim reformu hazırlama süreci başlatılmıştır.

Komisyon tarafından çalışmaları tamamlanan 2014/56/EU sayılı direktif, Avrupa Parlamentosunun Nisan 2014'te kabulü ile 17 Haziran 2014³ tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir (2014/56/EU). Direktif ile birlikte (EU) No 537/2014 sayılı tüzük, aynı tarihte kabul edilerek yürürlüğe girmiş olup her iki düzenleme ile; tek bir Avrupa Pazarı, pazarda denetim fonksiyonunun yerine getirilmesi, denetim piyasalarında güven ortamının sağlanması ve yatırımcıların korunması amaçlanmıştır.

Direktif, denetim kalitesinin artırılması, şeffaflık, zorunlu denetim firması rotasyonu, denetim dışı bazı hizmetlerin yasaklanması, denetimin denetlenmesi, uluslararası denetim standartlarına uyum, kalite güvence sistemi, soruşturma ve yaptırımlar, kamu gözetimi ve denetim komiteleri gibi konularda yenilikler getirmiştir (Doğan, 2016; 6-16). Çıkış noktası finansal skandallar olan söz konusu Direktif ile özellikle denetçi bağımsızlığının sağlanması, pazarda bulunan küçük denetim firmalarının rekabete dâhil olması, "n_büyükler"⁴ olarak anılan denetim firmalarının Avrupa pazarındaki önemlerinin göreceli olarak azaltılması ve işletmelerin on yıllarca aynı denetim firmasının gözetiminde olmasının önüne geçilmesi amacıyla denetim firmaları nezdinde zorunlu rotasyon uygulaması düzenlenmiştir (Directive 2014/537, Article 17, Duration of the Audit Engagement). Direktifte ayrıca, denetçinin firma değiştirerek aynı işletmeyi denetlemesinin önüne geçmek için, denetçi rotasyonunun da firma rotasyonu ile birlikte izlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Denetim

³ 2014/56/EU, Article 2, Transposition, md.1.: 17 Haziran 2016'ya kadar, Üye Devletler bu Direktife uymak için gerekli önlemleri kabul edip yayınlacaklardır. Devletler bu tedbirleri 17 Haziran 2016 tarihinden itibaren uygulayacaktır.

⁴ 1989 yılına kadar büyük sekiz olarak bilinen denetim şirketleri, Blg_8: Arthur Andersen, Arthur Young, Deloitte Haskins and Sells, Ernst & Whinney, Peat Marwick Mitchell, Price Waterhouse, Touche Ross, Coopers & Lybrand. Günümüzde bu işletmeler Big_4 olarak anılan; PricewaterhouseCoopers, Ernst&Young, Deloitte, KPMG denetim firmalarından oluşmaktadır.

reformunun dikkat çeken yeniliklerinden biri olan zorunlu denetim firması rotasyonu, uygulanmaya geçilmesi, uygulanış biçimi, kapsadığı işletmeler, getireceği ek maliyetler, avantaj ve dezavantajları gibi birçok yönden tartışmalara neden olmuştur. Ancak tüm tartışmalara rağmen zorunlu rotasyon üye ülkelerde çeşitli uygulama alanları bulmuştur.

Bu çalışmanın amacı Avrupa Komisyonu tarafından denetçi bağımsızlığının sağlanmasında bir önlem olarak önerilen “zorunlu denetim firması rotasyonu”nun, AB üyesi ülkelerdeki uygulanış biçimini ortaya koymak ve üye ülkelerde gerçekleştirilmiş akademik çalışmalar kapsamında yürütülen tartışmaların özetlemektir. Bu çerçevede, çalışmanın ikinci kısmında zorunlu rotasyon hakkında ilgili literatür özetlenmiş olup, üçüncü bölümde AB denetim reformu öncesi ve sonrasında zorunlu rotasyon hakkındaki düzenlemeler ve uygulamalar açıklanmıştır. Dördüncü bölümde AB üyesi ülkelerde zorunlu rotasyon uygulamaları tablo halinde sunulmuş olup son bölümde sonuç ve değerlendirme ile çalışma tamamlanmıştır.

2. Bağımsız Denetimde Zorunlu Rotasyon Hakkında Literatür Araştırması

Finansal skandalların etkisiyle denetçi bağımsızlığı ve denetim kalitesi konularındaki endişelerin arttırması, devletleri ve düzenleyici kuruluşları bu endişeleri gidermek üzere birtakım önlemler almaya zorunlu kılmıştır. Büyük finansal skandallara ev sahipliği yapan ABD, bu skandalların tekrar etmesini önlemek amacıyla, 2002 yılında SOX Yasasını hayata geçirmiştir. Yasanın ana başlıklarından ikincisi, *denetçi bağımsızlığının* sağlanması için gerekli önlemleri kapsamakta olup; denetçi bağımsızlığının sağlanması ve sürdürülmesi amacıyla rotasyon kuralını getirmiştir (SOX Act, Title 2, Sec. 203, Library of Congress, 2002). Rotasyon kuralı, SOX Yasasının 207. Maddesinde; “*Bağımsız denetçinin denetim yaptığı şirkete belirli bir sürenin üzerinde denetim yapmasına sınırlama getirilmesidir.*” şeklinde tanımlanmaktadır. AB’de ise aynı amaçla Avrupa Komisyonu tarafından (EU) No 537/2014 sayılı yönetmeliğin 17. bölümünde denetim anlaşmalarının en az ve en fazla kaç yıl için yapılabileceği, kilit denetim ortaklarının en fazla kaç yıl aynı işletmenin denetiminde görev alabileceği düzenlenmiştir.

ABD ve AB’nin yasal mevzuatlarında yer almasına rağmen, rotasyonun beklenen etkiyi gösterip gösteremeyeceğine dair yapılan tartışmalar, rotasyonun denetçi düzeyinde mi yoksa denetim firması düzeyinde mi gerçekleştirilmesi gerektiği konusunda yoğunlaşmaktadır. SOX, 203. maddesinde öncelikli olarak denetçi rotasyonunu işaret ederken; AB Yönetmeliği, denetim firması ile birlikte kilit denetim ortağının da periyodik olarak değiştirilmesini uygun bulmaktadır. Bazı ülke uygulamalarında bağımsız denetim raporlarında denetçi imzasının bulunmaması; sorumlu ortak başdenetçi değişse dahi denetim işini fiilen yürüten denetim ekibinin değişmemesi; denetim ücretinin gerçekte yine aynı denetim firmasının toplam gelirleri içinde yer alacak olması gibi nedenlerle rotasyon kavramı hem denetçi rotasyonu hem de denetim firması rotasyonunu kapsayan bir kavrama dönüşmüştür. Birlik ülkelerinde 2016 yılından önce yaygın olarak sorumlu ortak başdenetçi rotasyonunun uygulandığı gözlenmekle birlikte, denetim firması rotasyonunu ancak 2010 yılında tartışmaya açtıkları görülmektedir. 2016 yılından itibaren (EU) No 537/2014 sayılı yönetmelik ile AB ülkelerinde sorumlu ortak başdenetçi rotasyonu ile denetim firması rotasyonunun birlikte uygulandığı görülmektedir.

Literatürde, bağımsız denetim faaliyetlerinde yasal düzenlemelerle belirtilen süre sonunda, denetim faaliyetini yürüten sorumlu ortak başdenetçinin değiştirilmesine *zorunlu sorumlu ortak başdenetçi rotasyonu*; bir işletmenin aynı denetim firması tarafından uzun süren yıllar boyunca denetlenmesinin önlenmesi amacıyla yasal düzenlemeler yoluyla zorunlu olarak denetim firması değişikliği yaptırılmasına ise *zorunlu denetim firması rotasyonu* denilmektedir. Rotasyonun iki düzeyinden biri olan denetçi rotasyonu, denetim firması rotasyonuna nazaran daha az maliyetli olması nedeniyle işletmeler açısından daha çok tercih edilmektedir. Denetçi rotasyonu kavramı 1930’lu yılların sonlarına doğru ilk önerildiği zaman, denetim mesleği mensupları tarafından, genellikle gereksiz olduğu, müşterilere maliyetli olacağı ve denetimlerin kalitesini düşüreceğini iddiaları ile eleştirilmiştir.

1939 yılında SEC'in rotasyon tavsiyesinden önce McKesson & Robbins duruşmalarında⁵, birkaç seçkin muhasebecinin zorunlu rotasyona karşı konuşması sonucu, denetim maliyetlerinin çok az bir fayda karşılığında artırılmak zorunda kalacağı belirtmiştir. 1951'de, Carman Blough⁶, “bir şirketin denetçilerini kârlı bir şekilde değiştirmesinin tek zamanı, eski firmanın yetkinliğine olan güvenini yitirdiğindedir” diyerek denetçinin güvenilirliğini yitirmesi halinde değiştirilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. 1960'lı yıllarda, muhasebecilik dergisi editörleri ve bazı denetim firması yöneticileri denetçi değişikliklerine karşı çıkan argümanlar öne sürerlerken, denetçi rotasyonunu destekleyenler ise denetimlerin halkın yararından çok şirket yönetimlerinin yararına yapıldığını (sosyal sorumluluk ilkesinin yerine getirilmediği), bu nedenle periyodik denetçi değişikliklerinin gerekli olduğunu savunmuşlardır (Hoyle, 1978; 70).

ABD'de, 1976 yılında, SEC tarafından sorumlu ortak başdenetçilerin yedi yıllık süreler sonunda değiştirilmesi düzenlemesi ile denetçi rotasyonu uygulamasının ilk örneği ortaya çıkmıştır (Carey ve Simnett, 2006; 655). Bu rotasyon düzeyine eleştiriler aynı yıl yayımlanan Metcalf raporu ile tartışılırken, 1978 yılında Cohen Raporunda; denetim firmalarının zorunlu rotasyonunun maliyetinin yüksek olduğu ve mali tablo kullanıcılarının rotasyondan elde edeceği faydaların, devam eden bir ilişkiden kaynaklanan faydaların kaybedilmesiyle dengeleneceği gerekçesi ile denetim firması rotasyonunun tercih edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir (Nashwa, 2004; 23). Son üç yılın sorumlu ortak başdenetçisinin değiştirilmesi halinde denetim firması rotasyonundan beklenen etkilerin sağlanabileceği, bu nedenle denetim firması rotasyonların ek maliyetlerine katlanmaya gerek olmayacağı ve hatta denetim komitelerinin etkinliğinin sağlanması ile rotasyona ihtiyaç duyulmayacağı Cohen raporunun tavsiyeleri arasında yer almaktadır (Cohen Raporu, 1978; 109). SOX Yasasına gelinceye kadarki süreçte yaşanan bu tartışmalar, rotasyon hakkında karşı çıkan ve destek veren kişi ve kuruluşların açıklamaları, yaşanan büyük ölçekli finansal skandallarda denetçilerin olumsuz rolleri; denetçi bağımsızlığının sürdürülmesi ve denetim kalitesinin sağlanması bakımından gelecekte yapılacak düzenlemeler için zemin oluşturmuştur.

Denetlenen işletme ile denetçi arasında uzun yıllar devam eden ilişkinin zamanla karşılıklı çıkara dayalı bir hale gelmesi, denetçinin karar verirken bağımsız olma kabiliyetine zarar vermesi, denetçinin güvenilirliğinin zedelenmesi ve denetimin kalitesinin düşmesi ihtimalleri; sermaye piyasasının ilgili taraflarını, düzenleyici kuruluşları ve devletleri bu konuda önlem almaya itmiştir. 1900'lü yılların başlarından itibaren yaşanan finansal skandallar (örneğin: Ponzi Scheme, ABD/1920; McKesson ve Robins, ABD/ 1937; Reid Murray, Avustralya /1963; Renouf & Judge Corporations Yeni Zelanda 1980'ler; Bank of Credit and Commerce International, İngiltere/ 1991; Bank of Crete, Yunanistan/ 1992; Balsam AG, Almanya/1994⁷) denetçi değişikliğinin gerçek bir ihtiyaç olduğunun sinyallerini vermiştir. SEC Başkanlarından Arthur Levitt, 2000 yılında denetimde denetçi bağımsızlığının sağlanmasının yeterli olmadığını, bunun yanı sıra yatırımcılar ve kamu tarafından denetçinin bağımsızlığına dair algının da sağlanması gerektiğini ifade etmiştir. Bu algının bir kısmını, denetçi ile denetlenen işletme arasındaki ilişki oluşturmaktadır. Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (IFAC); denetçilerin müşteri iddialarına çok fazla güven duydukları ve rotasyonun bu eğilimi azaltmaya yardımcı olacağı iddialarına karşı görüş olarak, denetçilerin müşterilerin iddialarının doğru olmadığına dair şüphecilikle yaklaşmaları için de yine uzun süreli müşteri tanıma sürecine ihtiyaç duyacaklarını ileri sürmüştür. IFAC, bu iddiasını şu ifadelerle açıklamaktadır: “Uzun vadeli bir ilişkide denetçiler, müşterilerinin iddialarının doğruluğunu veya yanlışlığını değerlendirmede güven kazanırlar, dolayısıyla denetçiler müşterilerinin iddialarının doğru olup olmadıklarını değerlendirirken, bu olasılık için pek çok psikolojik destek bulabilirler. Öte yandan bu iddiaların yanlış olma riskini değerlendirirken de aynı şekilde müşteri tanıma avantajına ihtiyaç duymaktadır. Rotasyon, denetçinin

⁵ 1930'lu yıllarda SEC'in denetimleri sırasında ortaya çıkan ilk muhasebe skandalının görüldüğü davalardır. İncelemeler sonucunda bu firmanın varlıklarının %20'sinin hayali olduğu ve sahte belgeler ile yapılan finansal işlemler bulunduğu tespit edilmiştir.

⁶ 1895 doğumlu Muhasebeci, ilk SEC Başkanı (1935-1938) ,1944-61 yılları arasında AICPA Başkanlığı yapmış, muhasebe mesleği önderlerindedir.

⁷ Finansal raporlama usulsüzlükleri hakkında detaylı bilgi için: Yardımcıoğlu ve Ada, Kronolojik bir sırayla muhasebe ve finansal raporlamada usulsüzlük ve skandallar, <http://iibfdergisi.ksu.edu.tr/download/article-file/107769>.

müşterisinin verdiği bilgilerin doğru olmama riskini analiz etmesinin önüne geçme riskini barındırmaktadır.” (Bowlin vd., 2015; 1373).

Denetçi ile denetlenen arasındaki fazla yakınlık ilişkisini sınırlaması beklenen zorunlu rotasyon uygulamalarında ana amaç, denetçi bağımsızlığını teminat altına almaktır. Denetim firması rotasyonu bu amacın gerçekleştirilebilmesinde, denetçi rotasyonuna göre bazı avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Denetim firması rotasyonu ile sadece sorumlu ortak başdenetçinin değil, denetim ekibinin de değişmesi sağlanarak ve denetim ücretlerinden fayda sağlayacak olan denetim firması ile (var ise) karşılıklı çıkar ilişkisinin kesilmesinin sağlanması ve bu yolla denetçi bağımsızlığının teminat altına alınması denetim firması rotasyonunun başlıca avantajlarından biridir. Amerikan Kamu Şirketleri Muhasebe Gözetim Kurulu (PCOAB), zorunlu denetim firması rotasyonunun avantaj ve dezavantajlarının tartışılması ve değerlendirilmesi amacıyla 16 Ağustos 2011 tarihinde “Concept Release on Auditor Independence and Audit Firm Rotation” isimli bir çalışma ile Amerikan kamuoyu görüşüne başvurmuştur. Amerika Yetkili Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA) ise PCOAB’ın denetim firması rotasyonu hakkındaki çalışmalarına tereddütlerle yaklaşarak 2011 yılında bir mektup aracılığıyla; “*PCOAB’ın denetçi bağımsızlığını, tarafsızlığını ve mesleki şüpheciliğini artırmaya yönelik hedeflerini desteklediklerini ve bu hususta aynı görüşte olduklarını, ancak bu hedefleri sağlamaya yönelik PCOAB’ın odak noktasının zorunlu denetim firması rotasyonu olarak görünmesinden endişe duyulduğu*” belirtilmiştir. Bu kapsamda PCOAB, denetim firması rotasyonunun denetçi tarafsızlığı ve mesleki şüpheciliğe ilişkin olumsuzlukları gidereceği yönündeki görüşün ispatlanmamış olması, denetim firması rotasyonunun kurumsal bilgiyi, tecrübeyi ve sektörel uzmanlığı sınırlandırması, denetim firması rotasyonunun beklenemeyen maliyetlere neden olabileceği, denetim firması rotasyonunun, denetçi rotasyonuna oranla daha maliyetli bir uygulama olması, denetim başarısızlıklarının denetim anlaşmalarının ilk yıllarında daha sık görüldüğü, SOX ile sorumlulukları artırılan denetim komitelerinin etkinliğinin rotasyon maliyetlerine katlanmaksızın fayda sağladığı, denetim firması rotasyonunun beklenenin aksine denetim kalitesini bozabileceği nedenleriyle tavsiyelerde bulunmuştur (AICPA, 2011).

Zorunlu rotasyon uygulamalarının maliyetleri artırması iddiası ile karşı çıkanlara, zorunlu rotasyon savunucuları tarafından; Enron, Worldcom, Tyco ve Quest gibi skandalların yaklaşık 460 milyar dolar olarak tahmin edilen maliyetlerinin, rotasyonun maliyetlerinin çok üstünde olduğu ifade edilerek karşı kanıt olarak gösterilmiştir (Sakin, 2015; 171). Dolayısıyla, zorunlu denetim firması rotasyonu gerçekleştirildiği taktirde ortaya çıkacak olan ek maliyetler sadece ilgili işletmelerin maliyetlerini artırırken; uzun yıllar aynı denetçi/ denetim firması tarafından denetlenen ve finansal hile ve usulsüzlüklerin tespit edilemediği işletme örneklerinde görüldüğü üzere, ortaya çıkacak olan zararlar ulusal ekonomiyi hatta dünya ekonomisini etkileyebilmektedir. Bu çerçevede zorunlu rotasyon lehinde ve aleyhinde birtakım iddialar tartışılmaya başlanmıştır. Lehte iddialardan başta gelenleri arasında; ekonomik bağımsızlıkta azalış tehdidi (Lennox, 2014, s.96), rotasyon uygulaması ile bir denetçi veya denetim firmasının aynı işletmeyi uzun yıllar boyunca denetlemesinin süre sınırına bağlanmasının denetçi bağımsızlığı ve denetim kalitesinin artmasını sağlayacağı (Hoyle, 1978; 71; Lennox, 2007; 94; Chen vd. 2008; 415-416; Ewelt- Knauer vd., 2013; 6), denetim firmaları arasındaki rekabetin denetim kalitesine olumlu katkı sağlayacağı (Hoyle, 1978; 71; Burke ve Lee, 2015, s.14-15), uzun süre aynı denetim personeli tarafından denetlenmenin yakınlık ve kişisel çıkar ilişkilerine neden olacağı (IESBA, 2013, Lennox, 2007; 94), önceki denetim faaliyetlerinin ve sonuçlarının bir başka denetçi tarafından denetlenmesine imkân sağlanacağı (Hoyle, 1978; 71; Raiborn vd., 2006; 40), müşteri işletmelerin finansal tablolarının rotasyondan sonra yeni gelecek denetçi tarafından yeni bir bakış açısı ile inceleneceği ve denetleneceği (Davis vd., 2009; 519, Hoyle, 1978; 71; Lennox, 2014; 96; Nagy, 2005; 51; Burke ve Lee, 2015, s.14-15), finansal tablo kullanıcılarının rotasyon uygulamasından sonra denetçinin bağımsızlığı konusundaki algılarının daha güçlü ifade edileceği (Raiborn vd., 2006:40; Ewelt- Knauer vd., 2013; 6), denetim firmalarının denetim ücretlerini azaltabileceği ve rekabet düzeylerini artıracacağı (Raiborn vd., 2006; 40; Lennox, 2007; 95; Burke ve Lee, 2015; 14-15) sayılabilmektedir.

Rotasyon karşıtları, Milano Menkul Kıymetler Borsasının en değerli 30 şirketinden biri olan İtalyan şirketi Parmalat’ın yaklaşık 10 milyar dolar zararla skandal şekilde iflas ettiğinde; İtalya’da denetim

anlaşmalarının en fazla üçer yıllık sürelerle yapılabildiği ve dokuz yıldan daha fazla aynı denetçi ile anlaşma yapılmasının yasalarla sınırlı tutulduğuna gönderme yaparak, zorunlu rotasyonun denetim kalitesini sağlamakta etkisi olmadığını ileri sürmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Parmalat örneğindeki gibi zorunlu rotasyon uygulamalarının da finansal skandalları engellemekte yetersiz olabileceği ve rotasyonun mutlak yüksek denetim kalitesi ile sonuçlanmayacağı gibi iddialar zorunlu rotasyon karşıtlarının güçlü iddiaları olarak öne sürülmektedir. Bu kapsamda, aleyhte iddiaların başında zorunlu rotasyonun denetim maliyetlerini artıracığı gelmekte olup, diğer iddialar arasında; rotasyondan kaynaklanan başlangıç maliyetlerinin ve diğer ek maliyetlerin, beklenen olumlu faydaların üzerinde gerçekleşeceği kaygısı (Ewelt- Knauer vd., 2013; 8), denetim başarısızlığı riskinin artacağı (Ewelt- Knauer vd., 2013; 7), müşteriye özgü bilgi edinmede becerilerin azalacağı (Lennox, 2014; 96), total ördük etkisi: zorunlu rotasyonun gerçekleşeceği yıla yaklaştıkça denetçinin denetim faaliyetleri esnasında göstereceği çabanın azalacağı, gerekli özen ve titizliğin gösterilmeyeceği (Ewelt- Knauer vd., 2013; 8), pazarda yeteri kadar büyük ve tecrübeli denetim firması olmaması nedeniyle rotasyonun fiilen uygulanmasının güç olacağı (Kwon vd., 2010; 7), dava riski ve denetçilerin itibar endişesinin, denetimde rotasyona ihtiyaç duyulmasını engellediği (Davis vd., 2009; 440), rotasyon döneminde bilgi kaybı olacağı (Lennox, 2014; 96) sayılabilmektedir.

İfade edilen bu avantaj ve dezavantajlar birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. Önemli düzenleyici kuruluşların (örneğin; AICPA, GAO, PCAOB, AB) ortak bir fikir birliğinde olmaması ve takip eden bölümde görüleceği üzere, dünya ülkelerinde gözlemlenen rotasyon uygulaması farklılıkları araştırmacılar için rotasyon kavramını daha ilgi çekici hale getirmiştir. Denetçi bağımsızlığı, denetim kalitesi, finansal raporlama kalitesi gibi kavramların zorunlu rotasyon uygulamasından nasıl etkileneceğinin çeşitli ülkelerde çeşitli ilgi alanlarından araştırmacılar tarafından incelendiği birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunda rotasyonun denetçi bağımsızlığı üzerine etkileri ile denetim kalitesi üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Bu kısımda, söz konusu akademik çalışmalardan yararlanılarak, zorunlu rotasyonun özellikle de denetim firması düzeyinde zorunlu rotasyonun denetim kalitesi ile ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Denetime tabi işletmelerin, denetim firmalarını periyodik olarak değiştirmelerini talep etmek genellikle denetçi bağımsızlığı ve nesnellliğini artırmanın bir yolu olarak önerilmiş olup; bu yolla denetçilerin yönetim baskısına direnecek daha güçlü pozisyona getirilmesi ve denetçinin objektifliğinin korunması amaçlanmıştır (Brody ve Moscove, 1998; 32). Carcello ve Nagy (2004) çalışmasında, denetçinin müşteri işletmeyi gelecekteki gelirlerin kaynağı olarak görmesi ve uzun süreli ilişkiden dolayı oluşan aşırı güven duygusunun denetçinin mesleki şüphecilliğini köreltmesi halinde, uzun süreli denetim ilişkilerinin denetim kalitesini düşüreceği ifade edilmektedir (s.57). Denetim firmaları ve müşterileri arasında sınırsız bir birliktelik sürecine izin veren düzenlemelerin, bağımsızlığa karşı tehdit oluşturdukları ileri sürülmektedir (Moore vd., 2006; Raiborn vd., 2006; Kaplan ve Mauldin, 2008). Bu nedenle, denetim kalitesinin artırmak için zorunlu rotasyon birçok akademik çalışmada önerilmektedir (Mautz ve Sharaf, 1961; Brody ve Moscove, 1998; Turner, 2002; Jackson vd., 2008; Dopuch vd., 2001; Geiger ve Raghunandan, 2002; GAO, 2003; Chi ve Huang, 2005; Carey ve Simmnett, 2006; Lim ve Tan, 2010). Araştırmalar, denetçilerin görev sürelerinin sona ereceğinin farkında olduklarında, bu bilginin bir sonucu olarak raporlamada bağımsızlık derecesinin ve dolayısıyla denetim kalitesinin etkileneceğini göstermiştir (Vanstraelen, 2000). Bu kapsamda seçilmiş bazı çalışmaların denetim kalitesi ile zorunlu rotasyon arasındaki ilişki hakkında araştırma sonuçları özetlenecek olursa;

Mautz ve Sharaf (1961), bağımsız denetçinin bağımsızlığını etkilemek üzere bazı baskı kaynakları olabileceği ve karşılıklı çıkar ilişkilerinin gelişmesine bağlı olarak artan çıkar beklentilerinin denetçi bağımsızlığını bilinçli bir şekilde bozabileceğini ileri sürerek, denetçi objektifliğinin uzun süreli ilişkilerden etkilenebileceği belirtilmiştir. Casterella vd. (2002), denetçi- müşteri görev süresi arttıkça kâr kalitesinin düştüğünü dolayısı ile uzun süreli denetimlerin incelendiği süreçlerde denetim kalitesinin azaldığını tespit etmişlerdir. Johnson vd. (2002), dokuz yıl veya daha uzun süreli denetim firması rotasyonunun denetim kalitesini artırdığını gösteren kanıt bulamamıştır. Chi (2005), zorunlu denetim firması rotasyonunun ekonomik maliyetleri esas alınarak gerçekleştirdiği çalışmasında, zorunlu denetim firması rotasyonunun daha yüksek denetim ücretlerine daha yüksek izleme

maliyetlerine ve daha düşük raporlama kalitesine neden olduğu sonucuna ulaşmıştır. Arel vd. (2006), zorunlu denetim firması rotasyonunun varlığı halinde, denetim görüşünün genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine aykırı şekilde değiştirilmesi olasılığının azaldığı, dolayısı ile denetim kalitesinin olumlu etkilendiği sonucuna ulaşmıştır. Jackson vd. (2008), denetim firması rotasyonunun gerçek denetim kalitesi üzerinde önemli derecede olumlu etkileri bulunmadığı ancak algılanan denetim kalitesinin artırılmasında olumlu etkileri olduğunun ifade ederek; denetçi- müşteri ilişkisinin süresi uzadıkça denetim kalitesinin mutlaka azalmayacağı ifade etmiştir.

Kim ve Yii (2009), ihtiyari tahakkuklar aracılığıyla denetim kalitesi ile rotasyon ilişkisini araştırdıkları çalışmada, ihtiyari tahakkukların rotasyon ile gelen denetçilerin dönemlerinde daha düşük seviyelerde tespit ettiklerini, bu bulgunun, zorunlu rotasyonun denetim kalitesini olumlu yönde etkilediği şeklinde yorumlanabileceğini ifade etmiştir. Ebimobowei ve Keretu (2011), zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim raporlarının kalitesini ve denetçilerin bağımsızlığını arttırdığını, bununla birlikte denetim maliyetlerinin de arttığını tespit etmiştir. Kwon vd. (2011), araştırmalarında zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim saat ve ücretlerini artırmasına rağmen denetim kalitesinde değişme olmadığı hatta ilk yıllarda hafif bir azalma olduğu tespit etmiştir. Firth vd. (2012), zorunlu rotasyonun her iki düzeyinde yaptıkları araştırmada, zorunlu rotasyonun uygulandığı örneklerde olumlu görüş dışında denetçi görüşü verilmesi ihtimalinin daha yüksek olduğu, dolayısıyla denetim kalitesinin zorunlu rotasyondan olumlu etkilendiği sonucuna ulaşmıştır. Harris ve Whisenant (2012), kâr kalitesindeki artışlarla ölçmeye çalıştıkları denetim kalitesinin zorunlu denetim firması rotasyonundan sonra belirli bir seviye düşüş yaşadığı ancak değişimden sonraki takip eden yıllarda denetim kalitesinin yeniden artmaya başladığı sonucuna ulaşmıştır. Dao ve Pham (2014), uzun süreli denetçilerin, denetim kalitesini etkileyen, nesnel olmayan ve profesyonel şüphecilikten yoksun olabileceğini iddia etmiştir. Kwon vd. (2014), denetim kalitesinin ihtiyari tahakkuklar aracılığıyla ölçtükleri çalışmada, zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim ücretlerinde anlamlı bir artışa neden olurken, denetim kalitesinde anlamlı bir artış gerçekleştirmediği sonucuna ulaşmıştır.

Said ve Khasharmesh (2014), zorunlu denetim firması rotasyonun gerçek denetim kalitesinden çok algılanan denetim kalitesi ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Cameran vd. (2015), zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim ücretleri ve denetim saatleri açısından inceledikleri çalışmada, ücret ve çalışma saatlerindeki artışa karşın denetim kalitesinde artış gözlemlenemediği sonucuna ulaşmıştır. Corbella vd. (2015), dört büyük denetim firması ile diğer denetim firmalarını karşılaştırarak denetim kalitesi ile denetim ücret ve saatleri aracılığıyla denetim kalitesini inceledikleri çalışmada; dört büyükler tarafından gerçekleştirilen denetimler için zorunlu denetim firması rotasyonunun, denetim ücretlerinde anlamlı bir azalmaya neden olduğu görülürken denetim kalitesinde bir değişiklik olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Diğer taraftan çalışma sonuçları, dört büyükler dışında kalan firmalarca denetlenen örnekler için ise denetim ücretlerinde artış gözlemlenirken denetim kalitesinde artış gözlemlenmediğini göstermiştir. Elder vd. (2015), denetim kalitesinin yerel denetçiler örneğinde zorunlu denetim firması rotasyonu ile olumlu yönde ilişkili olduğu ancak büyük denetim firmaları tarafından denetlenen işletme örneklerinde bu ilişkinin daha az gözlemlendiği sonucuna ulaşmıştır. Kim vd. (2015), işletmelerin sürekliliği hakkında belirsizlik içeren görüş verme olasılığı ve ihtiyari tahakkuklar aracılığıyla denetim kalitesinin ölçtükleri çalışmada, zorunlu denetim firması rotasyon uygulanan örneklerin denetim kalitelerinde gönüllü rotasyon uygulanan örneklere göre artış olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışmada, denetim kalitesi ile zorunlu denetim firması rotasyonu arasında olumlu yönde ilişki olduğunu kanıtlayan sonuçlara ulaşılmıştır.

Choi vd. (2017), özellikle dört büyük denetim firması tarafından denetlenen örnekler üzerinde yaptıkları araştırmada, denetim sürelerindeki uzunluklar, denetçi birikiminin yok olması gibi değişkenler açısından zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim kalitesinde azalmaya neden olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sharma vd. (2017), zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim ücretleri ve saatleri açısından etkilerinin denetim kalitesi ile ilişkilendirildiği çalışmada, zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim kalitesini artırmadığı daha fazla denetim ücreti daha fazla denetim saatine ve daha uzun raporlama gecikme süresine sebep olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Özetlenen yukarıdaki çalışmalardan görüleceği üzere, zorunlu rotasyonun denetçi bağımsızlığına ve bağımsız denetim kalitesine etkisinin ne yönde olduğunu tek ve kesin bir cevabı bulunmamaktadır. Literatürde yer alan söz konusu çalışmaların; zorunlu rotasyonunun denetim kalitesi ile ilişkisi olmadığını ileri süren çalışmalar, zorunlu rotasyonun denetim kalitesini azaltacağını ileri süren çalışmalar ve zorunlu denetim firması rotasyonunun denetim kalitesini artıracığını ileri süren çalışmalardan teşekkül etmesi ve uygulamalardaki farklılıklar, zorunlu denetim firması rotasyonu hakkında gelecekte de çalışmaların devam edeceği ve tartışmaların süreceğini göstermektedir.

3. Avrupa Birliği Denetim Reformu ve Zorunlu Rotasyon Düzenlemeleri

AB denetim piyasalarını 1984 yılında çıkartılan 84/253/ECC sayılı 8 numaralı Direktif ile yürütmekte iken⁸, 2000'lerin başlarında ortaya çıkmaya başlayan uluslararası finansal skandallar söz konusu düzenlemenin yetersiz olduğunu ortaya koymuştur. AB, ABD'de yayınlan SOX Yasası'nın ardından Birliği kapsayacak, ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara cevap verebilecek yeni düzenlemelere gitmiştir. Bu kapsamda, 2006 yılında 8. Direktif güncellenerek 2006/43/EC sayılı Direktif hazırlanarak 29 Haziran 2006'da yürürlüğe girmiştir. Söz konusu düzenleme ilan edildikten sonra üye ülkelerin yasal mevzuatlarını düzenleyebilmeleri için iki yıllık bir süre tanınmıştır. 8. Direktif'de yer alan önemli düzenlemelerin başında kamu gözetimi kurulu (Public Interest Oversight Board – PIOB) kurulması gelmektedir. PIOB, ABD örneğindeki PCOAB benzeri sorumluluk ve yetkilerle donatılmış olup, aynı görevleri üstlenmiştir. Birlik tarafından, üye ülkelerin kendi ulusal düzenlemelerini kuruluşun ve 8. Direktifin yönergelerine uyumlu olarak dizayn etmeleri istenmiştir. AB'nin 8. Direktifi ile; üye ülkelerin denetim piyasaları incelenerek, yasal denetime ilişkin yetersiz uygulamaların belirlenmesi, eksikliklerin giderilmesi ve yeni aksaklıkların oluşmaması için önlemlerin alınmasına yönelik, etkin soruşturma ve yaptırım sistemleri oluşturulması ve kamu gözetiminin sağlanarak, etkin kamu gözetimi faaliyetlerinin takip edilmesi düzenlenmektedir. Direktif, bağımsız denetimde bir kalite güvence çerçevesi çizerek, halka açık olmayan işletmelerin bağımsız denetimlerini üstlenen bağımsız denetim firmaları için en az altı yılda bir, halka açık işletmelerin denetimini üstlenen şirketler için en az üç yılda bir kalite kontrol incelemesi yapılmasını öngörmektedir.

Avrupa Komisyonu, 2010 yılında hem Avrupa'da hem de finansal krizin doğrudan sonrasında başka yerlerde alınan önlemlerin, finansal sistemin dengelenmesi için acil ihtiyaçlara odaklandığı gerekçesi ile; hem mali tabloların denetimlerinin hem de denetçi raporlarının "amaca uygun" olmasını sağlamak için yapılması gerekenler hakkında kapsamlı bir rapor "Green Paper, Audit Policy: Lessons from the Crisis" yayınlamıştır. Bu çerçevede, Komisyon, denetçinin rolü, yönetim ve denetim firmalarının bağımsızlığı, denetçilerin denetimi, denetim pazarının yapılandırılması, zorunlu rotasyon, denetim piyasası yoğunlaşmasının önlenmesi, hükümlerin sağlanması, denetim hizmetleri, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler (KOBİ) ve uygulayıcılar için kuralların basitleştirilmesi ve küresel denetim ağlarının denetimi için uluslararası iş birliği için tek bir pazarın oluşturulması hakkında bir tartışma başlatmıştır. Söz konusu tartışmalar 13 Ekim 2010 ile 8 Aralık 2010 tarihleri arasında sürdürülmüş ve 10 Şubat 2011 tarihinde Brüksel'de düzenlenen bir konferans ile denetçinin rolü, bağımsızlığı ve denetim kalitesi açısından mevzuat çalışmaları başlatılmıştır. Konferansın ardından 30 Kasım 2011 tarihinde yayınlanan bir çalışma raporu⁹; denetçi bağımsızlığının sağlanması, denetim kalitesinin korunması amaçlarıyla, PIE'leri(Kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar) denetleyen denetim firmalarının altı yıllık bir rotasyon (ortak denetim halinde 9 yıl) ve dört yıl geçmedikçe aynı denetim firması ile sözleşme yapılamaması, denetçi seçiminde zorunlu ihale yöntemi ve denetim dışı hizmetlerin sınırlandırılmasına ilişkin önlemler yer almıştır (Doğan, 2016; 4). Bu tarihten itibaren yaklaşık üç yıl sürecek mevzuat çalışmaları sonucunda 17 Aralık 2013 tarihinde uzlaşmaya varılmış ve 17 Nisan 2014 tarihinde Avrupa Parlamentosu tarafından 2014/56/EU sayılı direktif ve EU No 537 /2014 sayılı yönetmelik kabul edilerek iki ay sonra 17 Haziran 2014'te yürürlüğe girmiştir. Üye ülkelere ulusal mevzuatlarını, söz konusu direktif ve yönetmelikteki mevzuat hükümlerine uyumlu hale getirmeleri için iki yıllık geçiş süreci (En geç 17 Haziran 2016'yı takip eden mali yıl başlangıcına kadar) tanınmıştır.

⁸ <http://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v1/Mevzuat/GEREKCE.pdf>.

⁹ European Commission, Impact Assessment, Commission Staff Working Paper.

Bu çerçevede Avrupa Komisyonu'nun Yeşil Kitap olarak da anılan "Green Paper" raporu ışığında tartışmaya açtığı; denetimin denetlenmesi, denetim kalitesinin artırılması, denetim dışı hizmetler, tek bir Avrupa denetim pazarı, zorunlu denetim firması rotasyonu gibi konular Parlamentonun 2014 yılında 2014/56/EU sayılı direktif ve EU No 537 /2014 sayılı yönetmeliğin yayınlaması ile yasal zorunluluk haline getirilmiştir. 2014/56/EU sayılı direktif; denetim piyasasının tüm AB'nde ortak uygulamalarla yürütülmesi, Birlik düzeyinde daha fazla uyum sağlamak, uygulamaların daha şeffaf ve öngörülebilir olmasını sağlamak ve görevlerini yerine getirirken bağımsızlıklarına ve tarafsızlıklarına duyulan güvenin artırılması açısından kapsamlı bir direktif olarak hazırlanmış olup; denetçiler ile müşterileri arasındaki aşırı yakınlık risklerini azaltmak, profesyonel şüpheciliği teşvik etmek çıkar çatışmalarını sınırlamak için bir dizi önlemler almıştır. Direktifin temel amacı; bağımsız denetim faaliyetlerini yürüten yasal denetçilerin ve denetim firmalarının bağımsızlığını, nesnellliğini, sorumluluklarını, şeffaflığını ve güvenilirliğini güçlendirmek, Birlikteki yasal denetimlerin kalitesine katkıda bulunmak, dolayısıyla bağımsız denetimde düzgün işleyişi sağlamaktır (2014/56/EU, note 3).

Bu çalışmanın ana araştırma konusu olan zorunlu rotasyon hakkında düzenlemeler ise EU No 537/2014 sayılı yönetmelik içerisinde yer almıştır. Yönetmeliğin 21. maddesinde denetim firmaları ile müşterileri arasındaki yakınlık tehdidini ele almak dolayısıyla yasal denetçilerin ve denetim firmalarının bağımsızlığını güçlendirmek için, yasal bir denetim sözleşmesinin maksimum süresinin belirlenmesini önermektedir. Söz konusu süre kısıtlaması ile yasal denetçinin veya denetim firmasının bağımsızlığını güçlendirmek ve denetim kalitesini artırmak amaçlanmaktadır. Yönetmelik rotasyon kuralı ile küçük denetim firmalarının denetim pazarına dahil olabilmelerini, küçük denetim firmalarının pazara girişin önündeki engellerin kaldırılmasını, küçük firmaların kapasitelerinin geliştirilmesini kolaylaştıracak ve müşteri işletmeler için denetim firması seçimi konusunda alternatifleri ve dolayısıyla rekabeti artırmak denetim kalitesine katkı sağlamak istemektedir.

Yönetmeliğin 17. Maddesinde yer alan denetim sözleşmelerinin süresi hakkında hükümlere göre; bağımsız denetime tabi tüm işletmeler, bağımsız denetim firmasını en az bir yıllık başlangıç sözleşmesi ile tayin edebilirler. Söz konusu denetim sözleşmelerinin (istisnai durumlar hariç) her şartta 10 yılı geçmeyeceği hüküm altına alınmış olup, dört mali yıl geçmedikçe aynı denetim firması ile denetim sözleşmesi yapılamayacaktır. Üye devletlerin ilk denetim sözleşmesini bir yıldan daha uzun süre için yapmaları, azami sürenin 10 yılı aşmayacak şekilde belirleyebilecekleri açıkça belirtilmiştir. Komisyon, yönetmelik ile sadece denetim firması için değil denetçiler için de azami sözleşme süresine sınırlama getirerek sorumlu denetçi (Key Audit Partner) için yedi yıllık sürelerin sonunda zorunlu rotasyon önermiştir. Denetim firması adına denetim işini yürüten sorumlu denetçinin geçişi için kademeli ancak 7 yılı aşmayan bir rotasyon sistemi önerilmektedir. Denetim firmasından farklı olarak denetçi rotasyonunda bekleme süresi 3 yıl olarak belirlenmiştir.

Yönetmelik yukarıda belirtilen azami sürelerin uzatılabilmesi için istisnai durumları da açıkça belirtmiştir (537/2014, article 17, 4-a,b); Kamu ihale süreci (Public tendering) ile yapılan denetim firması tayinlerinde süre 20 yıla kadar, ortak denetim (Joint audit) yapılması halinde ise 24 yıla kadar uzatılabilmektedir.

Üye ülkelerin 17 Haziran 2016 tarihine kadar yasal mevzuatlarında gerekli düzenlemeleri yaparak zorunlu denetim firması rotasyonunu uygulamaya başlayacaklarını ve zorunlu rotasyonun nasıl hesaplanacağı ve nasıl uygulanacağı konularını açıkça ifade etmiştir. Buna göre (537/2014, article 41);

- 17 Haziran 2014 tarihinden geriye doğru 11 yıldan (İlk denetim sözleşmesi 16 Haziran 2003'den sonra) daha az aynı işletmeye bağımsız denetim hizmeti veren denetim firmaları, 17 Haziran 2026 tarihinde,
- 17 Haziran 2014 tarihinden geriye doğru 11- 20 yıl (İlk denetim sözleşmesi 17 Haziran 1994 ile 16 Haziran 2013 tarihleri arasında) arası aynı işletmeye bağımsız denetim hizmeti veren denetim firmaları, 17 Haziran 2023 tarihinde,
- 16 Haziran 2014'den geriye doğru 20 yıldan (İlk denetim sözleşmesi 16 Haziran 1994'den önce) daha fazla aynı işletmeye bağımsız denetim hizmeti veren denetim firmaları, 17 Haziran 2020 tarihinde zorunlu olarak denetim firması rotasyonu gerçekleştirecektir.

Özetle, AB; birlik genelinde ortak bir denetim pazarının tesis edilmesi, söz konusu pazarda denetim faaliyetlerine duyulan güvenin korunması, bağımsız denetim kalitesinin artırılması, denetim piyasası yoğunlaşmasının önüne geçilmesi, denetimin kamu gözetimine tabi olması ve zorunlu rotasyon konuları başta olmak üzere bir dizi önlem ile bir denetim reformu gerçekleştirmiştir. Green Paper raporuna göre, AB denetim pazarındaki dört büyük denetim firmasının payı elde edilen gelirler bakımından %90'nın üzerindedir. Avrupa Komisyonu bu aşırı yoğunlaşmanın, Arthur Anderson örneğinde olduğu gibi tüm finansal sistemi etkilemesinden endişe duyduğundan, bu riski azaltacak önlemlerin başında zorunlu denetim firması rotasyonunu görmektedir. Bu sayede pazarda küçük ve orta ölçekli denetim firmalarına da yer açılmış olacak ve herhangi bir denetim firması tüm Pazar için çok önemli olmaktan çıkacaktır (Mališ ve Brozović, 2015; 339-340).

4. Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Zorunlu Rotasyon Uygulaması

Avrupa Parlamentosunun 2016 yılından itibaren uygulanmasını öngördüğü zorunlu rotasyon, bazı üye ülkelerde bu tarihten önce de çeşitli formlarda uygulama imkânı bulmuştur. Özellikle İtalya'nın yaklaşık otuz yıllık bir rotasyon uygulaması olduğu, İspanya'nın çelişkili rotasyon kuralının birçok araştırmaya konu olduğu bilinmektedir. Bu kapsamda AB denetim reformu öncesinde AB üyesi ülkelerde görülen çeşitli zorunlu rotasyon (denetim firması ve denetçi) uygulama örnekleri Tablo 1¹⁰de özetlenmiştir.

Tablo 1. AB Üyesi Ülkelerin AB Denetim Reformu Öncesi Zorunlu Rotasyon Uygulamaları

Ülke	Uygulama Geçmişi
Avusturya	2001-2004 yılları arasında denetim firması rotasyonu
Çek Cumhuriyeti	1992-1995 yılları arasında denetim firması rotasyonu, 1995'ten itibaren 7 yıllık denetçi rotasyonu.
Fransa	1998 yılından itibaren, borsada işlem gören kredi kuruluşları ve sigorta şirketleri için 6 yıllık denetçi rotasyonu.
Hollanda	7 yıllık denetçi rotasyonu.
İngiltere	Londra Borsasına kayıtlı işletmelerin 10 yıl aynı denetçi tarafından denetlenmesi halinde, 10'ar yıllık dönemler halinde ihale yöntemi ile rotasyona gidilmesi, 2003 yılından itibaren 5 yıllık denetçi rotasyonu
İspanya	1987 yılında zorunlu denetim firması rotasyonu, 1995 yılında denetim firması rotasyonundan vazgeçilerek, 7 yıllık denetçi rotasyonu.
İtalya	1974 yılından itibaren 9 yıllık denetim firması rotasyonu.
Letonya	1998'den 2002'ye kadar denetim firması rotasyonu, daha sonra 7 yıllık denetçi rotasyonu
Yunanistan	1994'e kadar denetim firması, daha sonra 7 yıllık denetçi rotasyonu

Tablo 1'de; üye ülkelerin bazılarında bağımsız denetimde zorunlu rotasyonun tecrübe edildiği ancak başta zorunlu rotasyonun düzeyi konusunda (denetim firması/ denetçi) olmak üzere, uygulanacak rotasyon süresi, hangi işletmelere uygulanacağı gibi önemli konularda ülke uygulamalarının farklılık gösterdiği görülmektedir. Avrupa Komisyonunu 2010 yılından itibaren yürüttüğü tartışmaların ana amaçlarından biri, söz konusu bu çeşitliliğin ortadan kaldırılarak tek bir rotasyon kuralı sunmak olmuştur. Bu kapsamda AB'nin üye ülkelerde uygulanmak üzere sunduğu zorunlu rotasyon kuralı ve üye ülkelerin ulusal mevzuatlarını AB direktif ve yönetmeliğine uyumlu hale getirerek uygulamaya koydukları rotasyon düzenlemeleri Tablo 2¹¹de sunulmuştur.

Tablo 2. AB Üyesi Ülkelerin Denetim Reformu ile Uyumlu Zorunlu Rotasyon Uygulamaları

Ülke	Başlangıç Tarihi	Süre (yıl)	Süre Uzatma	Denetim firması ara verme	Kilit denetim ortağı	Denetçi ara verme süresi (yıl)
------	------------------	------------	-------------	---------------------------	----------------------	--------------------------------

¹⁰ Tablo 1: Vourc'h, ve Morand (2011), Ewelt-Knauer vd., 2013; 12-20; Lennox, 2014; 3-6; Sayyar vd., 2014; 82; Yaşar, 2016; 23-25; Rong, 2017; 4-6, Yalçın, 2018; 77 çalışmalarından derlenerek hazırlanmıştır.

¹¹ Tablo 2'de yer alan bilgiler her bir AB üyesi ülkenin AB denetim reformuna uyum amacıyla yaptıkları yasal düzenlemelerden alınmıştır.

				süresi (yıl)		
537/2014 sayılı AB Yönetmeliği	En geç 17.06.2016	En fazla 10 yıl	İhale halinde +10 Müşterek denetim halinde +14	4	7	3
<i>Almanya</i>	2017	10	+10	3	7	3
<i>Avusturya</i>	2017	10	İhale halinde +10 Müşterek denetim halinde +14	3	7	3
<i>Belçika</i>	31.12.2016	9	+9, Müşterek denetim halinde +15	3	6	3
<i>Bulgaristan</i>	2017	7		4	4	3
<i>Çek Cumhuriyeti</i>	01.10.2016	10	+10 , Müşterek denetim halinde +14		7	3
<i>Danimarka</i>	17.06.2016	10	İhale halinde +10 Müşterek denetim halinde +14		7	3
<i>Finlandiya</i>	Ağustos 2016	10	+10, Müşterek denetim halinde +14		7	3
<i>Fransa</i>	17.06.2016	6	+4 veya +6		6	3
<i>Hollanda</i>	01.01.2017	10	Yok	4	5	3
<i>İngiltere</i>	17.06.2016	10	+10			
<i>İrlanda</i>		10	+10			
<i>İspanya</i>	17.06.2016	10	Müşterek denetim halinde +14			
<i>İsveç</i>	17.06.2016	10	+10, Müşterek denetim halinde +14			
<i>İtalya</i>	05.08.2016	9	Yok	4	7	3
<i>Litvanya</i>	Aralık 2016	10	+10		7	3
<i>Lüksemburg</i>	17.06.2016	10	+10		7	3
<i>Macaristan</i>	17.06.2016	10		4	7	3
<i>Malta</i>	17.06.2016	10	+10			
<i>Portekiz</i>	01.01.2016	10	Yok		7	3
<i>Slovakya</i>	17.06.2016	10	+10 Müşterek denetim halinde +14		5	3
<i>Yunanistan</i>	19.01.2017	10	Yok		5	2

Not: Letonya, Hırvatistan, Estonya, Polonya, Romanya ve Slovenya'nın zorunlu rotasyon hakkındaki yasal düzenlemesine ulaşamamıştır.

Tablo 2'nin ilk satırında yer alan yönetmelik hükümleri rotasyon sürelerinde en üst sınırı düzenlemektedir, ancak tablodan görüleceği üzere üye ülkelerden bazıları (İtalya, Bulgaristan, Belçika, Fransa gibi) zorunlu rotasyon konusunda daha sıkı politika sürdürmeyi tercih ederek üst sınırın altında, daha kısa sürelerde rotasyon uygulama kararı alırken diğer bazı ülkeler en üst sınırdaki rotasyon süresi tayin etmeyi tercih etmiştir. Diğer taraftan bekleme süresi konusunda da bazı ülkelerin (Almanya, Avusturya, Belçika) dört yılın altında bekleme süresi belirleyerek AB uygulamasından ayrıldıkları görülmektedir. Ayrıca Belçika, Bulgaristan ve Slovakya ülkelerinde denetçi için belirlenen üst sınırın altında sürelerde kısıtlama yapıldığı görülmektedir.

Uygulama farklılıklarına rağmen hem 2016 öncesinde hem de 2016 tarihinden itibaren reform gereği, rotasyon uygulamalarının hemen her AB ülkesinde bir şekilde yer aldığı görülmektedir. Zorunlu rotasyon 2002 yılında SOX ile zorunluluk olarak ifade edildiği günden bugüne geniş çaplı tartışmalara neden olmuştur. Söz konusu tartışmalar uygulama farklılıklarında etkisini ortaya koymaktadır. Bu kapsamda AB; tek bir Avrupa Denetim Pazarı gayesiyle başlattığı denetim reformu ile en azından birbirine en yakın zorunlu rotasyon uygulamasını sağlamaya çalışmıştır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

ABD, AB ve diğer çeşitli ülkelerde yaşanan finansal skandallar bağımsız denetim piyasalarının düzenleyicilerini denetçi bağımsızlığının, finansal tabloların güvenilirliğinin ve yatırımcının korunması için bir takım önlemler almaya itmiştir. AB, söz konusu önlemleri AB denetim reformu çatısı altında toplayarak, denetçi ücreti ve atanması, denetim dışı hizmetler, ücret yapısı, finansal tabloların yayınlanması, sahiplik ve ortaklık modellerinin yeniden değerlendirilmesi, topluluk denetimleri ve zorunlu rotasyon gibi konularda bir takım önlemler almıştır.

Finansal piyasaları etkileyen finansal skandallar sebebiyle sarsılan denetçi bağımsızlığını yeniden tesis etmek ve sürdürmek üzere bir önlem olarak ortaya çıkan zorunlu rotasyon; 28 üye ülkesi olan AB denetim pazarı için de önemli bir tedbir olarak ele alınmıştır. AB denetim reformundan önce, İtalya başta olmak üzere, İspanya, Çek Cumhuriyeti ve Fransa gibi üye ülkelerde rotasyon örnekleri ile karşılaşmak mümkündür. Ancak ülke uygulamaları birbirinden farklılıklar göstermektedir. Birlik bu çeşitliliğin ortadan kalkması, yatırımcının korunması, finansal tabloların güvenilirliklerinin artırılması, denetçi bağımsızlığının korunması, ortak bir Avrupa denetim pazarı oluşturulması ve tüm Birlik genelinde ortak bir rotasyon kuralı oluşturulması amacıyla denetim reformunu gerçekleştirerek 17 Haziran 2016 tarihinden itibaren uygulamaya koymuştur.

Bu kapsamda, AB'de 2016 yılından itibaren uygulanmaya başlanan zorunlu rotasyonun, üye ülkelerde uygulanış biçimlerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, öncelikle zorunlu rotasyon hakkındaki literatür özetlenmiş ve daha sonra üye ülkelerin yasal mevzuatları incelenmiştir. Üye ülkelerin birçoğu reform düzenlemelerinde yer alan kuralları birebir uygularken bazıları (örneğin, İtalya, Bulgaristan, Belçika, Fransa gibi) daha sıkı bağımsız denetim politikalarını tercih ettikleri görülmüştür. Bu çerçevede Birliğin denetim reformu aracılığıyla ulaşmaya çalıştığı ortak denetim pazarının, yasal mevzuatlar yönünden sağlanmaya çalışıldığı görülmüştür.

Zorunlu rotasyonun faydaları, maliyetleri ve denetim kalitesine etkileri literatürde tartışılmaya devam etmektedir. Bu kapsamda, 2016 yılından itibaren reform şartlarını yerine getiren üye ülkelerin zorunlu denetim firması rotasyonu uygulamalarının denetim pazarının arz ve talep taraflarını nasıl etkileyeceği, rekabeti artırıp artırmayacağı; denetçi seçimini geliştirip geliştirmeyeceği ve denetim kalitesini iyileştirip iyileştirmeyeceği 2020 yılından itibaren (İlk zorunlu rotasyon tarihi 17 Haziran 2020) AB ülkelerinde gerçekleştirilecek araştırmalar vasıtasıyla görülebilecektir. Söz konusu gelecek araştırmalar, literatürde devam edegelen tartışmalara (özellikle zorunlu rotasyon hakkında yapılan araştırmaların birçoğunun ABD şirketlerinde gerçekleştirilmiş olması hakkındaki eleştiriler bakımından yürütülen tartışmalar başta olmak üzere) açıklık getirebilecektir.

Kaynakça

AICPA, (2011). Request for public comment: Concept release on auditor independence and audit firm rotation. https://pcaobus.org/Rulemaking/Docket037/413_AICPA.pdf.

Arel, B., Brody, R. & Pany, K. (2006). Findings on the effects of audit firm rotation on the audit process under varying strengths of Corporate governance. *Advances in Accounting*, 22, 1–27.

Avrupa Komisyonu Raporu, Regulation (EU) No 537/2014 of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 on Specific Requirements Regarding Statutory Audit of Public-Interest Entities and repealing commission Decision 2005/909/EC, OJ L158/77- 112, 27 Mayıs 2014, Brüksel.

Burke, J.A. & Lee, H. (2015), Protecting the public interest through mandatory auditor firm rotation: A controversial issue, in Cheryl R. Lehman (ed.) *Sustainability and Governance (Advances in Public Interest Accounting, Volume 18)* Emerald Group Publishing Limited, 1 – 55.

Bowlin, K.O., Hobson, J.L. & Piercey, M.D. (2015) The effects of auditor rotation, professional skepticism, and interactions with managers on audit quality. *The Accounting Review*: July 2015, Vol. 90, No. 4, 1363-1393.

Brody, R.G. & Moscovice, S.A. (1998). Mandatory auditor rotation. *National Public Accountant*, March, 32-35.

Cameran, M., Francis, J.R., Marra, A., & Pettinicchio, A. (2015). Are there adverse consequences of mandatory auditor rotation? Evidence from the Italian experience, auditing. *A Journal of Practice & Theory American Accounting Association* Vol. 34, No. 1, 1–24, DOI: 10.2308/ajpt-50663.

Carey, P & Simnett, R. (2006). Audit partner tenure and audit quality. *The Accounting Review*, 81 (3), 653-676.

- Casterella J, Knechel, W.R. and Walker, P.L (2002). The relationships of audit failures and auditor tenure. Working Paper, University of Florida.
- Chen, C., Lin, C. & Lin, Y. (2008). Audit partner tenure, audit firm tenure, and discretionary accruals: Does long-term auditor tenure impair earnings quality? *Contemporary Accounting Research*, 25(2), 415 – 445.
- Chi, W. and Huang, H. (2005). Discretionary accruals, audit firm tenure and audit partner tenure: Empirical evidence from Taiwan. *Journal of Contemporary Accounting and Economics* 1(1), 1-65.
- Chi, W., Huang H., Liao Y. & Xie H. (2009). Mandatory audit partner rotation, audit quality, and market perception: Evidence from Taiwan. *Contemporary Accounting Research* Vol. 26 No. 2 (Summer 2009), 359–91.
- Choi, J., Lim, H. & Mali, D. (2017). Mandatory audit firm rotation and Big4 effect on audit quality: Evidence from South Korea. *Asian Academy of Management Journal of Accounting & Finance*. 2017, Vol. 13 Issue 1, 1-40.
- Cohen Report. Commission on Auditors' Responsibilities Cohen Commission. (1978). Report, Conclusions and Recommendations.
http://3197d6d14b5f19f2f4405e13d29c4c016cf96cbbfd197c579b45.r81.cf1.rackcdn.com/collection/papers/1970/1978_0101_CohenAuditors.pdf. Erişim tarihi: 07/09/2015.
- Corbellaa, Florioa, C., Gottib, G. & MAstrolia S.A. (2015). Audit firm rotation, audit fees and audit quality: The experience of Italian public Companies. *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation* 25, 46–66.
- Davis, L. R., Soo, B. S. & Trompeter, G. M. (2009). Auditor tenure and the ability to meet or beat earnings forecasts. *Contemporary Accounting Research*, 26 (2), 517–548.
- Directive 2014/56/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014 amending Directive 2006/43/EC on statutory audits of annual accounts and consolidated accounts Text with EEA relevance <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32014L0056>
- Doğan, A. (2016). Bağımsız denetimde zorunlu rotasyon. *Muhasebe ve Denetim Dünyası*, Yıl, 1, Sayı,1, Haziran 2016, 1-22.
- Dopuch N., King R. And Schwartz, R. (2001). An experimental investigation of retention and rotation requirements. *Journal of Accounting Research*, 39 (1), 93-117.
- Ebimobowei A. & Keretu, O.J. (2011). Mandatory rotation of auditors on audit quality, costs and independence in South-South, Nigeria. *International Business Management*, 5, 166-172.
- Elder, R.J, Lowensohn, S.& Reck J.L. (2015). Audit firm rotation, auditor specilization, and audit quality in the municipal audit context. *Journal of Governmental & Nonprofit Accounting*, Vol.4, 73-100.
- Ewelt- Knauer, C., Gold, A. & Pott, C. (2013). Mandatory audit firm rotation: A review of stakeholder perspectives and prior research. *Accounting in Europe*, 2013 Vol. 10, No. 1, 27–41, <http://dx.doi.org/10.1080/17449480.2013.77>.
- Firth, M., Rui, O.M & Xi Wu (2012). How do various forms of auditor rotation affect audit quality? Evidence from China. *The International Journal of Accounting*, 47, 109–138.
- Government Accountability Office (GAO), (2003), *Public Accounting Firms: Required Study on Potential Effects of Mandatory Audit Firm Rotation*, US General Accounting Office, Washington, DC. November, 2003.
- Green Paper, Audit Policy: Lessons from the Crisis, COM(2010) 561 final, Brussels, 13.10.2010. European Commission.
[http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com\(2010\)0561_/com_com\(2010\)0561_en.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/com/com_com(2010)0561_/com_com(2010)0561_en.pdf)

- Geiger, M. A. & Raghunandan, K. (2002) Auditor tenure and audit reporting failures. *AUDITING: A Journal of Practice & Theory*: March 2002, Vol. 21, No. 1, 67-78.
- Harris, K. and Whisenant; (2012). Mandatory audit rotation: An international investigation. Working paper, Houston TX: Bauer College of Business, The University of Houston.
- Hoyle, J. (1978). Mandatory auditor rotation: The arguments and alternative. *Journal of Accountancy*, 145(5). 69- 78.
- IESBA, (2012), International Ethics Standards Board for Professional Accountants.
- Jackson, A.B., Moldrich, M. & Roebuck, P. (2008). Mandatory audit firm rotation and audit quality. *Managerial Auditing Journal*, Vol. 23 Issue: 5, 420-437, <https://doi.org/10.1108/02686900810875271>.
- Johnson V.E., Khurana, I.K. & Reymolds J.K. (2002). Audit-Firm tenure and the quality of financial reports. *Contemporary Accounting Research* Vol.19, No. 4, 637-660.
- Kaplan; E., & Mauldin, E. G. (2008). Auditor rotation and the appearance of independence: Evidence from non-professional investors. *Journal of Accounting & Public Policy*, 27 (2), 177–192.
- Kim, J.B. & Yii C.H. (2009). Does auditor designation by the regulatory authority improve audit quality? Evidence
- Kwon; Y., Lim, Y., & Simnett, R. (2011). Mandatory audit firm rotation and audit quality: Evidence from the Korean audit market. Working Paper, Kessington, NSW: University of New South Wales, SSRN eLibrary.
- Kwon; Y., Lim, Y., & Simnett, R. (2014), The effect of mandatory audit firm rotation on audit quality and audit fees: Empirical Evidence from the Korean audit market. *Auditing: A Journal of Practise & Theory*, 26 (1), 113-131.
- Le Vourc'h, J. and Morand, P. (2011) Executive Summary—Study on the Effects of the Implementation of the Acquis on Statutory Audits of Annual and Consolidated Accounts Including the Consequences on the Audit Market. ESCP Europe, Paris.
- Lennox, C.S., Wu, X. & Zhang, T. (2014). Does mandatory rotation of audit partners improve audit quality? *The Accounting Review* American Accounting Association Vol. 89, No. 5 DOI: 10.2308/accr-50800 2014. 1775–1803.
- Lennox, C. (2007). Auditor tenure and rotation, Template: Royal a Font. Date: 10/06/2014; 3B2 version: 9.1.406/W Unicode (May 24 2007) (APS_OT), Dir: //integrafs1/kcg/2agination/TandF/ROCA_RAPS/ApplicationFils/9780415633635.3d.
- Lim, C. Y. & Tan, H.T. (2010). Does auditor tenure improve audit quality? Moderating effects of industry specialization and fee dependence. *Contemporary Accounting Research* Vol. 27 No. 3 (Fall 2010). 923–957.
- Mališ; S., & Brozović, M. (2015). Audit market concentration—Evidence from Croatia. *Ekonomski Vjesnik/Econviews-Review of Contemporary Business, Entrepreneurship and Economic Issues*, 28(2), 339–356.
- Mautz, R.K and H.A. Sharaf (1961). *The Philosophy of Auditing*. American Accounting Association, Monograph No 6 Sarasota Fl.
- Moore, D., P. Tetlock, L. Tanlu & M. Bazerman. (2006). Conflicts of interest and the case of auditor independence: Moral seduction and strategic issue cycling. *Academy of Management Review* 31 (1), 10–29.
- Nagy, A. (2005). Mandatory Audit firm turnover, financial reporting quality and client bargaining power: The case of Arthur Anderson. *Accounting Horizons* 19, 51-68.
- Nashwa, G. (2004). Auditor rotation and the quality of audits. *The CPA Journal*, 74(12), 22-26.
- Raiborn, C., Schorg, C.A. and Massoud, M. (2006). Should auditor rotation be mandatory? *The Journal of Corporate Accounting and Finance*, May/June, 37-49.

Said, K.M. & Khasharmeh H. A. (2014). Mandatory audit firm rotation and audit costs: A survey of auditing firms in Bahrain. *Journal and Finance and Accounting*, 2014,2 (6), 116-128.

Sakin, T. (2015). Denetçi rotasyonu ve Türkiye uygulaması: Muhasebe enstitüsü seçmeler 2015, İstanbul Üniversitesi Yayınları: İstanbul. <http://muhasebe.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2014/01/Se%C3%A7meler-015.pdf>.

Sayyar, H, Basiruddin, R., Rasid; Z., Abdul, E. & Mohamed A. (2015). The impact of audit quality on firm performance: Evidence from Malaysia, International Business School, University Teknologi Malaysia, June, (1-19).

Sharma, P., Kong, T.T.C., Kingshott, R.P.J. (2016). Internal service quality as a driver of employee satisfaction, commitment and performance: Exploring the focal role of employee well-being. *Journal of Service Management*, 27(5), 773-797. <https://doi.org/10.1108/JOSM-10-2015-0294>.

Turner, Jerry L., Mock, Theodore J. & Srivastava, Rajendra P., A. (2002) Conceptual framework and case studies on audit planning and evaluation given the potential for fraud. *Business papers*. Paper 58. http://epublications.bond.edu.au/business_pubs/58.

Vanstraelen, A. (2000). Impact of Renewable long-term audit mandates on audit quality, *The European Accounting Review*, 9, 419-442.

Yaşar, A. (2016). Bağımsız denetim firması değişikliklerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi üzerine bir araştırma. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Yaşar A. ve Yalçın N. (2018). Gönüllü Denetim firması Değişikliğinin Denetim Kalitesine Etkisi. 15.Uluslararası Muhasebe Konferansı. 13-15 Eylül 2018, Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Üniversitesi.